

Ukrainan–Venäjän -raja rakenteilla

T a t i a n a Ž u r ž e n k o

Neuvostoliiton romahtaessa vuonna 1991 hallinnollisesta rajasta kahden entisen neuvostotasavallan, Ukrainan ja Venäjän välillä tuli kansainvälinen raja.¹ Ukrainan Venäjän-vastainen raja on pituudeltaan 2292 km – miltei kolmannes Ukrainan valtiollisista rajoista. Raja kulkee teollistuneiden ja tiheästi asuttujen alueiden halki, jotka ovat erittäin tärkeitä kummankin maan talouselämälle. Tulli- ja passitarkastusten käyttöönotosta huolimatta se on yksi vilkkaimmista IVY-maiden välisistä rajoista. Kansallisuuskii-
toja ei rajalla ole, mutta laittomien rajanylitysten, salakuljetuksen ja ihmiskaupan laajuus ja erityisesti laitton kauttakulku EU-maihin ovat vakava haaste Ukrainan valtiolle. Vaikka raja on laillisesti olemassa Ukrainan ja Venäjän välillä, eräät seikat, kuten maarajan demarkaatio ja rajaviivan määrittely Asovanmerellä, ovat ratkaisematta. Venäjän-vastaisen rajan symbolinen status entistä “imperiumivaltaa” vastaan on varsin herkkä asia Ukrainan poliittisessa keskustelussa. Euroopan Unionin laajentuminen itään vuonna 2004 antoi Ukrainan rajakysymyksille entistä enemmän relevanssia Euroopan turvallisuuden ja alueellisen yhteistyön kannalta. Tämän artikkelin tarkoituksena on tarkastella Ukrainan Venäjän-vastaista rajaa poliittisena, taloudellisena ja diskursiivisena ongelmana, joka samalla havainnollistaa Ukrainan itsenäistymiseen liittyviä ongelmia. Artikkelin pyrkii myös hahmottelemaan joitakin raja-asioiden uusia kehityspiirteitä Kutšman jälkeisessä Ukrainassa.

Kutšman vuosikymmenen perintö

Kansakunnan ja valtion muodostamisprosessit kummassakin maassa, “avioeron” ongelmat ja kansalliselle itsemääräämisoikeudelle perustuvien uusien suhteiden rakentaminen ovat olleet Ukrainan Venäjän-vastaisen rajan ongelmien taustalla vuodesta 1991 lähtien. Yhteinen raja kuvastaa Ukrainan ja Venäjän välisten suhteiden ambivalenssia: yhtäältä on julistettu “strategista kumppanuutta”, toisaalta Ukrainan poliittinen eliitti on yrittänyt päästä eroon “pikkusiskon” statuksesta ja kehittää omaa kansallista identiteettiä.

Roman Szporlukin mukaan on ollut äärimmäisen tärkeää, että Venäjä on määritellyt itsensä Venäjän federaationa Neuvostoajan rajojen mukaisesti (Szporluk 2000, 332). Alueellisia vaatimuksia Ukrainalle (koskien useimmiten venäjänkielistä Krimin niemimaata ja itäalueita) ovat esittäneet Venäjällä kansallismieliset ja kommunistit, kun taas Kreml on välttänyt tätä kiusausta. Kiista Sevastopolista ei ole muuttunut avoimeksi vastakkainasetteluksi. Venäjän poliittinen eliitti on kuitenkin tarvinnut vuosia Ukrainan itsenäisyyden hyväksymiseen, ja 1990-luvun puoliväliin asti rajakysymys jäi avoimeksi. Yksi syy Moskovan hitauteen Ukrainan-vastaisen rajan vakiinnuttamisessa on ollut se, että pysyessään asiasta hiljaa Moskova ajatteli voivansa käyttää asiallista myöntymistään kaupankäynnin välineenä (Trenin 2001, 166). Dmitri Treninin mukaan ensimmäinen Tšetšenian sota vuonna 1994 pakotti Moskovan yhteistyöhön IVY-maiden keskushallitusten kanssa separatistiliikkeiden sijasta. Venäläismyönteisen Leonid Kutšman

valinta vuonna 1994 Ukrainan presidentiksi helpotti rajasopimuksen tekoa. Vuonna 1996 muodostettiin ”ukrainalais-venäläinen rajojen alakomitea”. Molemmat presidentit allekirjoittivat sopimuksen yhteistyöstä, ystävyydestä ja kumppanuudesta vuonna 1997, ja duuman kansallismielisen opposition vastustuksesta huolimatta kumpikin parlamentti ratifioi sen. Krimin solmu näytti selvittämättömältä: Sevastopol pysyi Ukrainan alueena, mutta sotilastukikohta vuokrattiin Venäjälle, ja Venäjän Mustanmeren laivasto sai oikeuden pysyä siellä kaksikymmentä vuotta.

Hyväksyessään Ukrainan alueellisen integriteetin olemassa olleiden rajojen mukaisesti Venäjä odotti Ukrainan säilyvän sen liittolaisena ja integroituvan täysin IVY:öön. Ukrainalle taas yhteistyösopimus oli vain lähtökohta. Uuden valtion oli saatava rajansa vahvistetuiksi kansainvälisin sopimuksin ja kansainvälisten normien mukaisesti välttämättömänä edellytyksenä itsenäisyydelle (Parhomenko & Suško, 2001). Tässä suhteessa Ukrainan poliittiset eliitit olivat vahvasti yksimielisiä, ja presidentti Kutšma jatkoi vaalikampanjansa venäläismielisyydestä huolimatta edeltäjiensä politiikkaa, joka pyrki vahvistamaan kansallisen suvereenisuuden muodollisia tunnuksia. Venäjä on kuitenkin pitänyt IVY:n sisäisiä rajoja ”sisärajoina” ja torjunut kaiken keskustelun demarkaatiosta yhteensopimattomana Venäjän ja Ukrainan ”kumppanuussuhteiden” kanssa.

Putinin presidenttiys merkitsi pragmaattista käännettä Venäjän Ukrainan-politiikassa: Putin näytti suosivan yhteisiin taloudellisiin intresseihin perustuvien bilateraalisten suhteiden ja yhteisten projektien kehittämistä. Samaan aikaan 1990-luvun lopulta lähtien Kutšman hallinto, joka oli joutunut eristyksiin lännestä demokraattisten uudistusten puuttumisen ja skandaalimaisen korruption vuoksi, tuli varsin alttiiksi Moskovan harjoittamalle poliittiselle painostukselle. Näissä oloissa saavutettiin jonkin verran edistystä valtioiden välisen rajan vakiinnuttamisessa, mutta se vaati myönnytyksiä toisessa strategisessa kysymyksessä: Ukraina osallistui Venäjän johtamaan

alueellisen integraation hankkeeseen *Sopimus yhtenäisestä talousalueesta*. Putin ja Kutšma allekirjoittivat sopimuksen valtiollisesta rajasta Ukrainan ja Venäjän välillä tammikuussa 2003, ja kummankin maan parlamentti ratifioi sen huhtikuussa 2004. Sopimus päätti neuvottelut maarajan määrittelystä, joka oli kestänyt nelisen vuotta. Rajakiistat Asovanmerellä ja Kertšin salmessa, mistä aiheutui yllättävä Tuzlan kriisi lokakuussa 2003 Ukrainan ja Venäjän välillä, eivät kuitenkaan poistuneet tällä sopimuksella. Ukraina vaati rajan vetämistä Asovanmerellä vesialueella aiemman neuvostoaikaisen hallinnollisen rajan mukaisesti, kun taas Venäjä halusi määriteltävän vain vastuuvyöhykkeet rannikolla ja yhteisen käyttöoikeuden Kertšin salmeen ja Asovanmereen molemmille maille. Pitkään odotetusta sopimuksesta ei tullut sensaatiota Ukrainassa, ja sitä pidettiin symbolisena eleenä, joka liittyi ”Venäjän vuoden” avajaisiin Ukrainassa. (Sahaidatšnyi 2003.)

Tuzlan konflikti osoitti, kuinka särkyväinen ”strategisen kumppanuuden” näyteikkuna oli. Kiista kärjistyi vihamielisten lausuntojen vaihdoksi Ukrainan ja Venäjän viranomaisten välillä ja avoimeksi voiman osoittamiseksi molemmiin puolin. Ukrainan rajavartijat ilmestyivät Tuzlan saarelle ensimmäistä kertaa, ja virtuaalinen raja muuttui todelliseksi. Ukrainan ja Venäjän ulkoministeriöiden välillä käytyjen tiiviiden neuvottelujen tuloksena kriisi laukesi, ja neuvottelut rajan määrittelystä Asovanmerellä alkoivat. Joulukuussa 2004 kummankin maan presidentit allekirjoittivat sopimuksen yhteistyöstä Asovanmeren ja Kertšin salmen käytössä. Sen mukaan Asovanmeri määriteltiin kummankin maan sisäiseksi mereksi, ja oikeudet Kertšin salmen käyttöön luovutettiin ukrainalais-venäläiselle yhteisyritykselle. Venäjä suostui rajaamaan Asovanmeren maata myöten. Sopimusta rajan määrittelystä Kertšin salmessa ei kuitenkaan ole vielä saatu tehdyksi (CPCFPU).

Odottamaton konflikti näytti aiheuttavan vain vähän vahinkoa viralliselle ukrainalais-venäläiselle strategiselle kumppanuudelle, mutta Ukrainan eliiteille oli shokki havaita läpinäkyvyyden

puute Ukrainan ja Venäjän välisissä suhteissa. Venäjä osoittautui olevan edelleenkin ennustamaton kumppani, ja Ukrainan eristyneisyys etenkin lännestä oli vakava ongelma (Present challenges...; Mostova 2003; Kuzio 2003). Vaikka Tuzlan kriisin välitön vaikutus Ukrainan yhteiskuntaan oli vähämerkityksinen – kyselyjen mukaan vain neljäs Ukrainan väestöstä piti Venäjän käytöstä provokaationa – sen poliittiset seuraamukset kävivät ilmi vuotta myöhemmin oranssivallankumouksen myötä. Kun Moskova entiseen tapaan tuki ehdokastaan Ukrainan presidentiksi hinnalla millä hyvänsä, opposition oli helpompi mobilisoida väestöä ja vahvistaa poliittista kansakuntaa Ukrainassa.

Rajat ylittävä yhteistyö

Ukrainan ja Venäjän välinen raja jakaa alueen, josta on paljolti vasta viime aikoina tullut yhteinäinen, erityisesti asumis- ja kuljetusjärjestelmän osalta. Poliittisen ja hallinnollisen rajan vastapainoksi on pyritty kehittämään rajat ylittävää yhteistyötä. Jo vuonna 1994 perustettiin *Venäjän ja Ukrainan raja-alueiden neuvosto*, johon kuuluu myös Valko-Venäjä. Siitä tuli pääorganisaatio edustamaan Moskovassa ja Kiovassa raja-alueiden intressejä. Alueellisen aloitteellisuuden tuloksena maiden hallitukset allekirjoittivat vuonna 1995 *Sopimuksen raja-alueiden yhteistyöstä*. Vuodesta 2000 lähtien, Ukrainan ja Venäjän välisen poliittisen lähentymisen ja lientymisen myötä, rajat ylittävän yhteistyön näkymät tuntuivat entistä optimistisemmiltä. Taloudelliset foorumit ja muut kunnianhimoiset tapaamiset Ukrainan ja Venäjän liike-elämän piirien välillä muodostuivat vakiintuneeksi käytännöksi. Venäjän ja Ukrainan presidenttien tavatessa Dnipropetrivskissa helmikuussa 2002 he allekirjoittivat *Alueiden välisen ja rajat ylittävän yhteistyön ohjelman* (2001-2007). Siinä Euroregio-ajatus Ukrainan ja Venäjän välisellä raja-alueella sai virallista tukea. Raja-alueiden neuvoston tuella saatettiin alulle erilaisia hankkeita: rajanläheisen infrastruktuurin kehittäminen (kuljetusreitit ja raja-asemat), vesivarojen yhtei-

nen käyttö ja Siverskin Donetsin joen suojele ja rajakaupan tukikokeilu (Kolosov & Kirjuhin, 2001). Vuonna 2003 Harkovan ja Belgorodin hallinnon edustajat allekirjoittivat sopimuksen Euroregio “Slobožanštšinan” luomisesta, mikä oli laatuaan ensimmäinen hanke Ukrainan ja Venäjän välisellä rajalla.

Kunnianhimoiset rajahankkeet eivät useinkaan täyttäneet odotuksia. Rajat ylittävän yhteistyön entusiastit näkivät pääasiallisina esteinä harmonisoidun lainsäädännön puuttumisen, erot tulli- ja verosäädöksissä ja paikallisen hallinnon rajallisen vaikutusvallan. Kriittisempien asiantuntijoiden mielestä ongelmana oli jälkiosialistinen poliittinen hallinto. Esimerkiksi Ukrainassa raja-alueille annettuja erityisetuja kuten “vapaakauppavyöhykettä” ja “investointien erityishallintoa” oli toisinaan käytetty väärin poliittisessa kaupankäynnissä keskuksen ja alueellisten eliittien välillä. Niillä palkittiin usein alueellisia johtajia henkilökohtaisesta lojaalisuudesta, erityisesti vaalien jälkeen. Ukrainalainen poliittinen tarkkailija Oleksandr Derkatšov on väittänyt, että Ukrainan ja Venäjän välisiä suhteita ja myös integraatiohankkeita ovat laajasti muotoilleet liike-elämän klanien suppeat intressit (Derkatšov 2003).

Kuštman Ukrainassa yhteistyö Venäjän kanssa riippui varsin pitkälle Kiovan poliittisesta ilmastosta ja eri oligarkkiryhmien välillä vallinneesta epävakaasta tasapainosta. Erimielisyydet yhteistyön muodoista ja periaatteista aiheuttivat jatkuvasti säröjä Ukrainan hallitsevan eliitin keskuudessa (Bukkvoll 2004). Eräs viimeisistä esimerkeistä on *Sopimus yhdestä talousalueesta* (SYT), jonka Ukraina allekirjoitti yhdessä Venäjän ja Valko-Venäjän kanssa syyskuussa 2003 ja jonka Ukrainan parlamentti ratifioi huhtikuussa 2004. Sopimuksessa luvataan luoda asteittain tulliliitto ja vapaakauppavyöhyke alueelle, varmistaa ulkomaankauppapolitiikan ja verosäännösten sekä jossain määrin raha- ja lainapolitiikan harmonisointi. Täydellisesti toimeenpantuna sopimus muuttaisi tietenkin Ukrainan ja Venäjän välisen rajan taloudellista roolia ja rajan ylittävän yhteistyön perusteita.

Mutta tuleeko näin todella käymään? Ukraina on kiinnostunut sopimuksen joistakin osista, kuten vapaakauppavyöhykkeestä, mutta se on hyvin epäluuloinen tulliliittoa ja Moskovan kontrolloimaa keskusta kohtaan (Common Economic Space...). Ukrainan poliittinen oppositio kritikoï sopimusta voimakkaasti vuonna 2003 petoksena eurooppalaista valintaa kohtaan, ja katsoi sen olevan sekä perustuslain vastainen että taloudellisesti sopimaton. Opposition voitettua presidentinvaalit 2004 yhden talousalueen sopimuksen tulevaisuudennäkymät ovat entistä hämääntyneet. Ukraina torjui niin ikään vuonna 2002 jäsenyyden *EVRAZES*:ssa (Venäjän johtama tulli- ja talousliitto) ja rajoitti osuutensa “tarkkailijan statukseen” katsoen, että jäsenyys olisi ristiriidassa sen strategisen suuntautumisen kanssa kohti eurooppalaista integraatiota.

Pääsyy rajayhteistyön kehittämisen pysähtymiseen virallisiin julistuksiin saattaa olla Ukrainan ja Venäjän välisten suhteiden jatkuvassa epämääräisyydessä: ne ovat kuin “loppuunsaattamaton avioero” yhtäältä ja uuden romanssin alku toisaalta. Ukrainalaiset poliitikot ja virkamiehet suhtautuvat rajayhteistyöhön Venäjän kanssa varsin pragmaattisesti, kun taas venäläiset kumppanit pitävät sitä lähtökohtana kunnianhimoisemmille taloudellisen ja poliittisenkin integraation hankkeille. Euroopasta kopioitua rajat ylittävän yhteistyön mallia saatettiin vielä 1990-luvun puolivälissä kuvitella sovellettavan “euraasialaisissa” (tai itäslaavilaisissa) integraatiohankkeissa. EU:n laajetessa Ukraina havaitsi olevansa kahden kilpailevan integraatiohankkeen välissä – läntisen ja itäisen. Ukraina oli haluton yhtymään Venäjän johtamiin aloitteisiin kuten *EVRAZES* ja SYT, muttei myöskään EU toivotanut sitä tervetulleeksi. Euroopassa toteutetun rajayhteistyön idea on erottamattomasti sidoksissa muuhun ylikansalliseen yhdentymiseen: lainsäädännön harmonisointiin, vapaakauppaan, yhteiseen turvallisuus- ja puolustuspolitiikkaan jne. Sen vuoksi ukrainalais-venäläiset Euroregiot, jotka ovat syntyneet byrokraattisina aloitteina ylhäältä käsin, eivät voi oikeasti kukoistaa ilman tällaista laajempaa integraation kontekstia.

Yhteisen rajan diskurssit

Ukrainan ja Venäjän välisen rajan ambivalentti status ja rajayhteistyöhankkeiden epäselvät näkymät Kutšman Ukrainassa ovat kuvastuneet yhteistä rajaa koskevassa poliittisessä diskurssissa sekä Ukrainassa että Venäjällä. Tässä luvussa hahmottelen aluksi rajaa koskevaa venäläismielistä ja ukrainalaismielistä poliittista diskurssia Ukrainassa samoin kuin vastaavasti “nationalistista” ja “imperiaalista” diskurssia Venäjällä. Lisäksi pyrin vertailemaan kummankin maan hallitsevia poliittisia diskursseja samasta asiasta.

Venäläismieliset poliittiset voimat Ukrainassa, toisin sanoen Venäjä-myönteistä geopoliittista orientaatiota, taloudellista yhdentymistä Venäjän ja Valko-Venäjän kanssa ja venäjän kielen oikeuksia tukevat poliittiset puolueet ja järjestöt ovat yksinkertaisesti kieltäneet uuden rajan legitimiisyyden. Monet niistä pitävät rajaa poliitikkojen luomana keinotekoisena konstruktiona ja traagisena onnettomuutena itäslaavilaisten kansojen yhteisessä historiassa. Esimerkiksi sanomalehti *Russki Mirin* joulunumero tammikuussa 2002 ilmestyi otsikolla “Aiomme elää ilman rajoja”. Yllättävää kyllä, huhtikuun 2002 parlamenttivaaleja varten muodostetun Venäläisen blokin vaaliohjelmassa Ukrainan ja Venäjän välistä rajayhteistyötä ei mainittu lainkaan. Aihe pysyi poissa näkyvistä siitä huolimatta, että ohjelmassa ehdotetaan Euroopan integraatiota malliksi valtioiden väliselle liitolle Venäjän, Ukrainan ja Valko-Venäjän kesken (Tšto takoje Russki Blok...). Ukrainan kommunistinen puolue oli samalla kannalla, ja se on ajoittain esiintynyt kaksoiskansalaisuuden ja Ukrainan ja Venäjän todellisen uudelleenyhentymisen puolesta. Venäläismielisen diskurssin keskiössä on ajatus venäläisten ja ukrainalaisten etnisestä ja kulttuurisesta samankaltaisuudesta, ja siinä poliittinen rintama kahden maan välillä näyttäytyy keinotekoisena luomuksena. Verhovna radan entinen jäsen, Vladimir Aleksejev, aikanaan parlamentaarisen tiedonvälityksen ja sananvapauden komitean jäsen, väitti, että suurin

Slaavilaisen yhtenäisyyden muistomerkki Prohorovkan kylässä Belgorodin alueella, jossa käytiin yksi toisen maailmansodan suurimmista taisteluista. Kappeli on pystytetty Kutšman, Lukašenkon ja Putinin tapaamisen muistoksi vuonna 2000. Valokuva: Tatiana Žurženko.

osa Ukrainaa kuuluu “slaavilais-ortodoksiseen sivilisaatioon” ja on luonnostaan sitoutunut venäläisiin kulttuuriarvoihin (Aleksejev 2000, 66-75). Aleksejevin mukaan ukrainalainen nationalismi (ja sen radikaalein ja perinteisesti venäläisvastainen galitsialainen muoto) toimii työkaluna “sivilisaatioiden sodassa” ja pyrkii “juurimaan” ukrainalaiset kansakuntana ja vaihtamaan heidän “kulttuurisen koodinsa”. Venäläisille nationalistille tyypilliseen tapaan hän väitti, että “oikea” raja erottaa Galitsian muusta Ukrainasta ja Venäjältä mutta ei Ukrainaa ja Venäjää toisistaan.

Ukrainalaiset kansallismieliset ja jossain määrin kansallisdemokraatit ovat pitäneet “luonnollisena” Venäjän ja Ukrainan välistä rajaa, joka erottaa kaksi erilaista etnistä historiallista olemusta (Kolosov 1998, 105). Heidän diskursuksinsa operoi viittauksilla “etniseen rajautumaan” ja “etnisiin maihin” (Zastavnyi 1993; Rudnytskyi 1916, 1920, 1926).² Ukrainan ja Venäjän välisten suhteiden kontekstissa näillä käsitteillä on monenlaisia poliittisia seuraamuksia. Ensinnäkin Ukrainan etniset rajat idässä ja etelässä eivät osu yksiin valtion rajojen kanssa, koska Venäjän puolen väestöstä merkittävä osa on ukrainalaisia (Belgorodin, Kurskin ja Voronežin alueilla sekä Kubanilla). Neuvostoaikoina tätä etnistä rajaa esittäviä karttoja ei saanut julkaista, koska niiden katsottiin edustavan “ukrainalaisten nationalistien” aluevaatimuksia. Nykyään tämä raja sisältyy Ukrainassa julkaistuihin maantieteen oppikirjoihin. Toiseksi Ukrainan Venäjän-vas-taisen raja-alueen lähihistoriaa on myös tulkittu uudelleen nationalistisesta näkökulmasta: etnisten ukrainalaisten vähentynyt osuus raja-alueella on ollut seurausta neuvostovallan tekemästä kansanmurhasta – poliittisista vainoista, nälänhädästä ja karkotuksista – kun taas venäläisten lukumäärä Ukrainan raja-alueilla on kasvanut Neuvostoliiton muuttopolitiikan takia. Kansallisuudeltaan ukrainalaisten Venäjän passin haltijoiden heikkoa kansallista tietoisuutta on selitetty neuvostoviranomaisten harjoittamalla väkivaltaisella venäläistämällä. Kolmanneksi “ukrainalaisten etnisten maiden” olemassaolo Ukrainan valtion rajan ulkopuolella on argumentti Venäjällä olevan ukrainalaisen diasporan elvyttämiselle ja yhdistämiselle, millä ei ole riippumatonta ääntä toistaiseksi, mutta mistä voisi tulla joissakin olosuhteissa uusi tekijä Ukrainan ja Venäjän välisissä suhteissa. Sen vuoksi Ukrainan nationalistiset diskurssit esittävät Venäjän rajaseudun ennen kaikkea alueena, missä etniset ukrainalaiset – veljet ja siskot – elävät tarvitte tukea identiteettinsä säilyttämiseen. Tältä kannalta *Ukraina molodan* tammikuussa 2003 julkaistava aineisto Ukrainalaisen yleismaailmallisen koordinaationeuvoston matkalta

Venäjän rajaseutujen halki on hyvin kiintoisaa. (Muzytšenko 2003.) Ukrainalaisista lehtimiehistä, yliopistoihmisistä ja NGO-aktivisteista koostuneen ryhmän tarkoituksena oli saada tietoa Belgorodin, Kurskin, Voronežin ja Kubanin alueen kylissä ja kaupungeissa elävien etnisten ukrainalaisten arkielämästä ja ongelmista. Matkan osanottajat tekivät kaksi ikävää päätelmää. Ensinnäkin Venäjä näytti edelleenkin jatkavan elämistä neuvostoaikaisessa ideologis-myyttisessä maailmassa ja pitävän huolellisesti yllä myyttiä ukrainalais-valkovenäläis-venäläisestä yhtenäisestä kansasta. Toiseksi ne, joiden voitiin olettaa olevan ukrainalaisia, eivät juurikaan tunteneet yhteenkuuluvuutta etnisen emämaansa kanssa. Useimmat heistä eivät puhuneet ukrainaa ja pitivät ukrainalaista identiteettiä yllä vain folkloren avulla.

Ukraina molodan raportin kirjoittajat pitävät Venäjän rajaseutujen etnisten ukrainalaisten matlasta kansallisesta tietoisuudesta vastuullisina sekä Venäjää että Ukrainaa. Venäjää syytetään suorasta assimilaatiosta ja kansallisten vähemmistöjen oikeuksien laiminlyönnistä, Ukrainaa arvostellaan tuen puutteesta itäiselle diasporalleen. Tästä kulmasta katsottuna ukrainalainen kulttuuri ja identiteetti ovat aliedustettuja rajan ylittävissä kontakteissa. Saman logiikan mukaisesti ei voi myöskään olla todellista ukrainalais-venäläistä rajat ylittävää yhteistyötä ilman että (potentiaalisen) ukrainalaisvähemmistön oikeuksia kunnioitetaan ja suojataan.

Venäjällä nationalististen ja uusimperiaalisten diskurssien kirjo on Ukrainan rajakysymyksessä varsin laaja. Venäjän nykyisen geopolitiikan eri versiot katsovat Ukrainan länsiosia lukuun ottamatta kuuluvan venäläiseen/ortodoksis-slaavilaiseen/euraaasiaalaiseen sivilisaatioon ja olettavat, että ukrainalaisilla on yhteiset kulttuuriset juuret ja yhteinen historia venäläisten kanssa. Sen vuoksi on vaikea ajatella ukrainalaisia erillisenä kansakuntana legitimeine ulkorajoineen. (Solženitsyn 1990; Dugin 1999.) Tämä on sitäkin vaikeampaa, koska venäläisessä geopolitiikassa alitajuisesti vieläkin yhdistetään kaikki ulkorajat "rautaesirippuun". Venäläisten ja ukrainalaisten

"slaavilainen ykseys" on konstruoitu oppositiona länttä vastaan, ja Ukrainan länsisuuntaisia pyrkimyksiä pidetään potentiaalisena petoksena.

Venäjällä käydään kahdenlaista uusimperiaalista tai nationalistista diskurssia Ukrainasta, jotka tietenkin menevät päällekkäin. Yleensä kyseessä eivät ole aluevaatimukset Ukrainalle vaan ukrainalais-venäläisen rajan geopolittinen asema. Tuleeko se olemaan yhteiseksi poliittiseksi ja taloudelliseksi ryhmittymäksi ymmärretyin yhdistyneen "slaavilaisen sivilisaation" sisäinen raja, vai tuleeko se leikkaamaan Venäjän irti Euroopasta ja tuomaan vihamielisen "lännen" aivan Venäjän rajoille? Aluevaatimuksia esitetään radikaalissa nationalistisessä diskurssissa, jossa Ukrainaa ei enää pidetä liittolaisena vaan lähinnä läntisen vaikutuksen agenttina alueella. Esimerkiksi Konstantin Zatulin, IVY-instituutin (nykyään Integraation ja diasporan instituutti) johtaja, otti erityisen radikaalin asenteen Ukrainan ja Venäjän välistä "suurta sopimusta" ratifioitaessa Venäjän duumassa vuonna 1999 ja kyseenalaisti Venäjän ja Ukrainan välisen rajan. Hänen väittämänsä mukaan Ukrainaa ei ole historiallisesti ollut koskaan olemassa nykyisissä rajoissaan, jotka määriteltiin ensimmäisen kerran Saksan armeijan avulla 1918 ja jotka ovat leikanneet miljoonia etnisiä venäläisiä eroon emämaastaan. Rajasopimus Venäjän ja Ukrainan välillä olisi ollut legitimi ainoastaan Neuvostoliitossa, ja Zatulinin mukaan olisi rikos kansallisia intressejä kohtaan hyväksyä nykyinen raja uusissa olosuhteissa. (Zatulin & Sevastjanov 1999.) Tämänkaltainen ääridiskurssi on varsin marginaalinen. Äskettäiset tapahtumat Tuzlan saarella ovat kuitenkin osoittaneet, että se ei ole koskaan hävinnyt Venäjältä tykkäänään ja voidaan helposti elvyttää uudelleen.

Rajaa koskeva poliittinen valtavirtadiskurssi on Venäjällä ollut sängen pragmaattinen. Uusi poliittis-maantieteellinen todellisuus tuntui olevan hyväksyttävissä, eikä rajalla itsellään ollut erityistä symbolista merkitystä. Päin vastoin rajan ylittävä yhteistyö "valtiollisista rajoista huolimatta" liitettiin usein slaavilaisen veljeyden ja "yhteisen historian" ideologiaan. Esimerkiksi

Venäjän, Ukrainan ja Valkovenäjän valtion virkamiesten tapaamista alueellisten eliittien kanssa Belgorodissa lokakuussa 2002, joka oli omistettu alueelliselle ja rajat ylittävälle yhteistyölle, kutsuttiin nimellä *Sobor slavjanskij narodov* (Slaavilaisten kansojen kokous). Alueiden välinen sanomalehti *Slavjanka* julkaistiin Kurskissa raja-alueiden neuvoston tuella, ja erityinen *Bojan*-palkinto perustettiin “slaavilaisen maailman kansojen henkisen tilan säilyttämiseksi”. Puheessaan parlamentin venäläis-ukrainalaista yhteistyötä koskevassa keskustelussa vuoden 1999 lopulla A. Zelikov, Belgorodin alueneuvoston johtaja, nimitti rajayhteistyötä maiden välillä “parantavaksi penisilliiniksi *Belovežjen* haavoille” (Venäjän, Ukrainan ja Valko-Venäjän presidentit allekirjoittivat Neuvostoliiton olemassaolon päättäneen sopimuksen vuonna 1991 Belovežskaja Puštšassa). (Parlamentskije slušanija...) Toisena esimerkkinä on toisen maailmansodan historian hyödyntäminen. Belgorodin alueen Prohorovkalla on paljon symboliarvoa: se on toisen maailmansodan suurimman panssaritaistelun tapahtumapaikka, jossa neuvostojoukot voittivat Saksan armeijan. Perestroikan jälkeen, ortodoksisten slaavilaisten symbolien tultua virallisesti rehabilitoiduksi, paikalle rakennettiin uusi ortodoksinen kirkko osana muistokeskusta. Belgorodin viranomaiset ehdottivat museokompleksin käyttämistä kirkollisena akatemiana sekä Venäjän että Ukrainan armeijan papiston kouluttamiseen.

Kuštman Ukrainassa kansalliset rajat esitettiin virallisessa retoriikassa periaatteessa jo vakiintuneina, niin että jäljellä oli vain teknisiä ongelmia. Ukrainan ja Venäjän välinen rajayhteistyö esitettiin usein eurooppalaisen retoriikan osana, tarkoituksena minimoida ristiriita Eurooppaan suuntautuvan ja venäjämielisen geopoliittisen orientaation välillä. Venäjän-vastaista rajaa on toistuvasti kutsuttu “ystävyyden rajaksi”, ja sen avoimuutta on usein oikeutettu syvillä kulttuurisilla ja historiallisilla siteillä kahden kansakunnan välillä. Toisaalta selvien kulttuurirajojen puuttuminen ja venäjän kielen ja venäläisen kulttuurin jatkuva dominointi Ukrainassa on

ollut suuri ongelma ukrainalaisen identiteetin muodostamiselle.

Raja oranssi-vallankumouksen jälkeen

Uuden hallituksen ensimmäiset päätökset osoittivat oitis, että Kuštmalta perittyjä “vuotavia rajoja” pidettiin esteenä hallituksen kunnianhimoisille suunnitelmille. Pääministeri Julija Tymošenkon julistama “sota salakuljetusta vastaan” oli osa hänen korruption vastaista kampanjaansa, mutta sen myös toivottiin kohentavan valtion budjettia. Laskemalla useiden avaintuotteiden tariffeja Tymošenko poisti kannustimen kuljettaa tavaroita laittomasti Ukrainan rajan yli. Hän puhdisti pahamaineisen korruptoituneen tullilaitoksen ja muodosti erityisiä salakuljetuksen vastaisia poliisiyksiköitä. Tuonnin ja viennin parissa toimivia yhtiöitä tullaan valvomaan läpikotaisin. Kuuluisia “vapaakauppavyöhykkeitä”, joita entistä hallintoa lähellä olleet liikemiesklaanit olivat käyttäneet veronkiertoon ja rahanpesuun, ollaan lakkauttamassa.

Presidentinvirkansa ensimmäisinä päivinä Juštšenko ehdotti etenemistä kohti Euroopan Unionin jäsenyyttä. Sen edellytyksiin kuului rajaturvallisuuden kehittäminen edelleen. Lehdistötilaisuudessaan Strasbourgissa helmikuussa 2005 presidentti Juštšenko lupasi, että vuosi 2005 omistetaan Ukrainan rajojen lopulliselle vahvistamiselle, tullivalvonnan parantamiselle ja tullimääräysten yhtenäistämiseksi EU-normien mukaisiksi, päämääränä lopettaa salakuljetus, ihmiskauppa ja laitton muuttoliike. On nähtävissä, että Ukraina ja EU tulevat toimimaan aktiivisemmin oikeus- ja sisäasioissa (Bojcun 2005) ja että ukrainalainen osapuoli pyrkii kytkemään tähän yhteistyöhön mahdollisuuden EU:n jäsenyyteen. Ukrainan jatkuva yhteistyö NATO:n kanssa ja mahdollisen jäsenyyden valmistelut vahvistavat samansuuntaista kehitystä: rajaturvallisuus on ensiarvoisen tärkeää NATO:n ja Ukrainan välisessä yhteistyössä. Tämä koskee ennen kaikkea Ukrainan Venäjän-vastaista rajaa, jossa liikenne on vilkkainta ja samalla huonoimmin

valvottavissa. Kuitenkin myös salakuljetuksen, laittoman ylityksen ja asekaupan kannalta varsin ongelmallista Moldovan-vastaista rajaa tullaan todennäköisesti vahvistamaan. Itse asiassa kyseessä on raja edelleenkin tunnustusta vailla olevan Transdnestrian tasavallan kanssa, jossa on yhä menossa jähmettynyt konflikti. EU on päättänyt esittää entistä suurempaa osaa konfliktin ratkaisussa ja saattaa suostutella Ukrainaa tulemaan välittäjäksi Venäjän vaikutuksen tasapainottamiseksi. Transdnestrian konfliktin rauhanomainen ratkaiseminen EU:n ja Ukrainan myötävaikutuksella voisi edistää Ukrainan rajojen "eurooppalaistumista". Jos EU:n laajentuminen itään on ollut ulkoinen seikka, joka on nopeuttanut "sivistyneiden rajojen" muodostumista Ukrainassa, niin Ukrainan uuden johdon euroatlantinen integraatiostrategia voisi auttaa saattamaan loppuun tämän tehtävän.

Ukrainan Venäjän-suhteille oranssivallankumous aiheutti lähihistorian vakavimman kriisin, ja vallitsevat käytännöt tullevat muuttumaan. Ukrainan uusi johto kieltäytyy selkeästi osallistumasta "euraasialaisiin" alueellisiin yhdenytymishankkeisiin Venäjän ehdoilla, mikä on tarkoitettu signaaliksi myös Brysseliin. Vaalikampanjansa aikana 2004 Juštšenko lupasi ottaa uudelleen tarkasteluun Ukrainan osallistumisen integraatiohankkeisiin Venäjän kanssa, ennen kaikkea *Yhden talousalueen sopimukseen*. Uusi hallitus näyttäisi pitävän tämän lupauksen. Nimityksensä jälkeen uusi ulkoministeri Boris Tarasjuk lupasi, että asiantuntijat arvioivat uudelleen YTA-sopimuksen. YTA:n otti esiin myös Putin tavatessaan ensimmäisen kerran lyhyesti Juštšenkon Moskovassa heti tämän virkaanastumisen jälkeen, samoin vierailullaan Kiovaan maaliskuussa 2005. Venäjän presidentti toivoi Ukrainan pysyvän sitoumuksissaan. Tärkein kamppailu YTA:sta lienee kuitenkin vielä edessä. Helmikuussa 2005 Ukrainan diplomaatit torjuivat Venäjän uudet aloitteet, IVY:n turvallisuusneuvoston ja humanitäärisen yhteistyöneuvoston luomisen. Ukraina vahvisti asenteensa IVY:ä kohtaan: ylikansallisia poliittisia instituutioita ei pidä luoda, ja IVY:n pitäisi lopulta muuttua

vapaakauppa-alueeksi. Uusissa olosuhteissa rajayhteistyökin voi muuttua byrokraattisista populistisista aloitteista käytännöllisemmiksi hankkeiksi. Koska alueellisen yhdentymisen laajempi institutionaalinen konteksti puuttuu, hankkeet voivat olla vain rajallisia luonteeltaan. Toukokuussa 2005 rajayhteistyöhankkeiden tulevaisuus on auki, koska Ukrainan ja Venäjän välisten suhteiden kehittymisen suunta on epävarma, poliittinen ilmasto on muuttunut ja alueelliset eliitit ovat vaihtumassa. "Itä-Ukrainan" kärsittyä symbolisen tappion myös ajatus rajayhteistyöstä Venäjän kanssa näyttää mutkistuneen.

Oranssivallankumouksen tuloksena Ukrainan ja Venäjän väliset suhteet ovat selvästi "eurooppalaistuneet" ja kansainvälistyneet. Ukraina ei enää näytä EU:n silmissä harmaalta vyöhykkeeltä Venäjän vaikutuspiirissä. Ukrainan suunnitelmat liittyä WTO:hon ja saada helpotettu pääsy EU:n markkinoille saattavat muuttaa suhteita EU:n, Venäjän ja Ukrainan muodostamassa kolmiossa vielä lisää. Toistaiseksi Ukrainaa pidetään Brysselissä edelleen naapurina eikä jäsenehdokkaana.

Ukrainan ja Venäjän välisen rajan geopolittinen status tulee muuttumaan merkittävästi, jos Ukraina pyrkii liittymään Euroopan Unioniin ja jos EU kelpuuttaa sen. Ukrainan Venäjän-ajan muuttumista Schengen-rajaksi on vaikea kuvitella tänä päivänä, mutta se ei ole mahdotonta tulevaisuudessa. Sellaisen kehityksen seurauksia on vaikea hahmottaa.

Uusi muutosten aalto Euroopan symbolisessa maantieteessä, joka alkoi Georgian vallankumouksesta ja jatkui Ukrainassa, on nyt saavuttanut Ukrainan ja Venäjän välisen rajan. Ukrainan geopolittisella valinnalla euroatlanttisten instituutioiden hyväksi tulee olemaan paljon suurempi vaikutus Euroopan mantereella kuin oli kolmen Baltian maan liittymisellä EU:iin ja NATO:oon. Hyvin tietoisena Berliinin muurin metaforisesta voimasta presidentti Putin vertasi äskettäin hypoteettista Schengen-rajaa Ukrainan ja Venäjän välillä Länsi- ja Itä-Saksan väliseen jakoon ja varoitti "humanitäärisestä ongelmasta".

Ukrainan viranomaisia tämä analogia ei miellyttänyt. (Ukraine Foreign Ministry Doubts...) Tuleeko Ukraina seuraamaan Baltian maiden jälkiä liittymällä länteen ja vetämällä jyrkän rajan Venäjää vastaan, vai tuleeko se löytämään tiensä sillaksi Venäjän ja EU:n välillä?

Jos Bryssel alkaa vakavissaan pohtia Ukrainan näkymiä, se tulee varmaankin pitämään jäsenyyttä toissijaisena skenaariona. Sen vuoksi alueellinen ja rajat ylittävä yhteistyö "uudessa" Itä-Euroopassa jo nyt voisi olla tärkeä strategia luomaan turvallisuutta ja vakautta alueelle. Kuten yllä tuli todetuksi, tehokas rajahallinto, laittoman muuttoliikkeen kontrollointi, salakuljetuksen ehkäisy, ihmiskauppa ja muut rajoihin

liittyvän rikollisuuden muodot ovat tärkein asia EU:lle, ja ne tulevat muotoilemaan sen asialistaa Ukrainan–Venäjän -rajaan liittyen. Tämä raja on de facto sisällytetty Euroopan laajan turvallisuusjärjestelmän muodostamiseen. Samalla rajaan liittyvät ekologian, kulttuurin ja pienyritystoiminnan hankkeet voisivat olla vahva työkalu EU:n naapuruuspolitiikassa. Se auttaisi edistämään paikallishallinnon läpinäkyvyyttä, demokraattista valvontaa ja paikallisen itsehallinnon uudistusta. Se voisi myös auttaa pääsemään nykyisestä vastakkainasettelusta, jossa ukrainalais-venäläinen ja ukrainalais-eurooppalainen yhteistyö ovat toisensa pois sulkevia vaihtoehtoja.

Viitteet

1. Artikkelin perustuu tutkimukseen, joka on tehty Itävallan tiedesäätiön (FWF) Lise Meitner Fellowship -ohjelmassa vuosina 2002-2004. Ukrainan ja Venäjän välisen rajan esihistorias- ta vuosina 1917-1940 ks. Bojetško, Hanža &

Zahartšuk 1992.

2. Ukrainan kansallismielisen keskustelun etnisistä rajoista käynnisti poliittinen maantieteilijä Stepan Rudnytskyi (1877-1937).

Lähteet

Aleksejev, Vladimir (2000), Vandeja. – Nikolai Šulga i dr. (toim.) *Dialog ukrainskoi i russkoi kultur v Ukraine. Materialy IV meždunarodnoi nautšno-praktičeskoj konferentsii 9.-10. dekabria 1999 g.*, Kiev: Fond podderžki russkoi kultury v Ukraine, 66-75.

Bojcun, Marco (2005), The European Union's perspectives on the Ukrainian-Russian border. – *Eurozine*. www.eurozine.com/article/2005-01-12-bojcun-en.html

Bojetško, Hanža, Zaharchuk (1992), Kordony Ukrainy: istorija ta problemy formuvannja (1917-1940) – *Ukrainskyi istoryčnyi žurnal* 1.

Bukkvoll, Tor (2004), Private interests, public policy. Ukraine and the Common Economic Space Agreement. – *Problems of Post-Communism*, vol. 51, no.5, 11-22.

Common Economic Space in Ukrainian experts' assessments. CPCFPU analytical article no 15/2003. www.foreignpolicy.org.ua/eng/papers/index.shtml?id=2379

CPCFPU = Center for Peace, Conversion and Foreign Policy of Ukraine. www.foreignpolicy.org.ua/eng/headlines/foreign/bilateral/index.shtml?id=4576

Gonzales, Katherina W. (2004), Good fences make good neighbors. Ukrainian border security and

- Western Assistance. – *Problems of Post-Communism*, vol. 51, no. 1, 43-54.
- Derhatšov, Olexsandr (2003), Vazhkyi hrest istorytšnoi družby. – *Dzerkalo tyžnja* 44 (469).
- Dugin, Aleksandr (1999), *Osnovy geopolitiki. Geopolitičeskoje buduštšije Rossii*. Moskva: Arctogeia-Tsentr.
- Kolosov, Vladimir (1998), 'Primordialism' i sovremennoje natsionalno-gosudarstvennoje stroitelstvo. *Polis* 3, 95-106.
- Kolosov, Vladimir & Kirjuhin, Aleksej (2001), Prigraničnoje sotrudništstvo v rossijsko-ukrainskih otnošenijah. *Politia* 1 (19), 141-165.
- Kuzio, Taraz, Behind the Tuzla Island controversy. – *Kyjiv Post* 30.10.2003
- Mostova, Julia, Buldozery bez kravatok. – *Dzerkalo tyžnja* 41, 25.-31.10.2003.
- Muzytšenko, Jaroslava, My vlaštuvaly svi malenkyi Radjanskyi Sojuz. – *Ukraina moloda* 21.1.2003.
- Parhomenko, Natalija & Suško, Olexsandr (2001), Kordony Ukrainy: symvol nezavershenoho deržavotvorenja. *Dzerkalo tyžnia* 26, 14-20. Parlamentskije slušanija. Rossijsko-ukrainskoje sotrudništstvo: dinamika razvitija posle vstuplenija v silu Dogovora o družbe, sotrudništstve i partnerstve meždu RF i Ukrainoi. – *Analitičeski vestnik* 7 (119), 2000, 34-36
- Present challenges for Ukraine-Russia bilateral relations. CPCFPU analytical article no 14/2004. www.foreignpolicy.org.ua/eng/papers/index.shtml?id=3971.
- Rudnytskyi, Stepan (1916), *Ukraine. Land und Volk*. Wien: Verlag des Bundes zur Befreiung der Ukraina.
- Rudnytskyi, Stepan (1920), *Ukrainska sprava iz stanovyšča polityčsnoji geografii*. Wien
- Rudnytskyi, Stepan (1926), *Osnovy zemleznannja Ukrainy. Knyha 2. Antropogeografija Ukrainy*. Uzhgorod: Ukrainskoho Pedahohichnoho Tovarystva.
- Sahaidatšnyi, Ivan, Samit neformaliv. – *Dzerkalo tyžnja* 4, 1.-7.2.2003.
- Solženitsyn, Aleksandr (1990), Kak nam obustroit Rossiu. – *Komsomolskaia pravda*, 18.9.1990.
- Szporluk, Roman (2000), *Russia, Ukraine and Breakup of the Soviet Union*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Trenin, Dmitri (2001), *The End of Eurasia: Russia on the Border between Geopolitics and Globalization*. Moscow: Carnegie Moscow Center.
- Tšto takoje Russki Blok i tšego on dobivajetsja. Ideologičeskiye voprosy. 2002.
- Ukraine Foreign Ministry Doubts that Putin May Speak about Split of Ukraine Should It Enter Shengen Zone. – *Ukrainian Monitor*. <http://foreignpolicy.org.ua/eng/headlines/foreign/bilateral/index.shtml?id=4528>
- Zastavnyi, Fedir (1993), *Ukrainski etnichni zemli*. Lviv: Svit.
- Zatulín, Konstantín & Sevastjanov, Aleksandr, Rossijsko-ukrainski dogovor: obman veka. – *Nezavisimaja gazeta* 26.1.1999